KHÔNG GIAN VÀ THỜI GIAN MẢNH VỠ TRONG TIỂU THUYẾT CỦA JOHN MAXWELL COETZEE

Bùi Điền Nguyên
Trường Đại học Sư phạm Thành phố Hồ Chí Minh
Phạm Thành Khang
Đại học Cần Thơ

Tóm tắt: *John Maxwell Coetzee là một trong những tên tuổi tiêu biểu của văn chương hậu hiện đại thế giới. Các tiểu thuyết của ông mang đậm dấu ấn triết lý và tư tưởng phản tư, thể hiện rõ những đặc trưng nghệ thuật hậu hiện đại trên nhiều phương diện: kết cấu phi tuyến tính, nhân vật phi trung tâm, ngôn ngữ giễu nhại,... Đặc biệt, ở bình diện không gian và thời gian nghệ thuật, Coetzee đã vận dụng hiệu quả các thủ pháp phân mảnh, lắp ghép và đồng hiện để kiến tạo thế giới tiểu thuyết vừa hỗn độn vừa ám ảnh, mà trong đó con người hiện lên như những sinh thể bị đứt gãy, lạc hướng giữa thời cuộc. Việc nghiên cứu không gian và thời gian mảnh vỡ trong tiểu thuyết của Coetzee giúp làm sáng rõ những vỉa tầng ý nghĩa trong tác phẩm, đồng thời cho thấy tài năng nghệ thuật của nhà văn trong việc tái thiết cấu trúc không gian và thời gian như một phương thức phản ánh thực tại và thân phận con người trong bối cảnh hậu hiện đại.*
Từ khóa: *John Maxwell Coetzee; tiểu thuyết; không gian; thời gian; mảnh vỡ.*

Nhận bài ngày 25.08.2025; gửi phản biện, chỉnh sửa, duyệt đăng ngày 27.10.2025
Liên hệ tác giả: Bùi Điền Nguyên ; email: bdnguyen27@gmail.com

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Trong bối cảnh bùng nổ của công nghệ thông tin và truyền thông, con người hiện đại ngày càng rơi vào trạng thái thiếu vắng điểm tựa tinh thần, trở nên cô đơn khi đối mặt với một đời sống lập lờ thực - ảo, thiếu kết nối; hoài nghi và hoảng loạn trước những dịch chuyển chóng mặt của thế giới. Chủ nghĩa hậu hiện đại ra *đời "ghi đậm dấu ấn "cơn khủng hoảng niềm tin" vào tất cả những giá trị đã từng tồn tại trước đó"* [1; tr.8]. Nó chất vấn các hệ giá trị truyền thống và làm lung lay tính chân lý tuyệt đối của các đại tự sự. Trước thực tế đó, các nhà văn hậu hiện đại đã từ bỏ khát vọng kiến tạo một thế giới nghệ thuật hoàn chỉnh, toàn vẹn. Thay vào đó, họ chủ động phá vỡ kết cấu tác phẩm thành những mảng rời rạc, đứt gãy, phản ánh đúng tinh thần hậu hiện đại vốn nhấn mạnh sự phân mảnh, phi trung tâm và đa nghĩa. Từ đây, khái niệm "mảnh vỡ" (*fragment*) trở thành một đặc trưng nghệ thuật nổi bật, xâm nhập sâu rộng vào mọi phương diện của sáng tạo văn chương hậu hiện đại, trong đó có cách tổ chức không gian và thời gian nghệ thuật. Tại Việt Nam, các nghiên cứu về thi pháp mảnh vỡ đã có những thành tựu đáng kể với nhiều công trình chuyên sâu của Nguyễn Thị Minh Thảo, Lê Nguyễn Nguyên Thảo, Nguyễn Hoàng Tuệ Anh,… Điều này chứng tỏ hướng nghiên cứu mảnh vỡ có những triển vọng nhất định.

Riêng trường hợp của J.M. Coetzee, các nghiên cứu về "mảnh vỡ" trong tiểu thuyết của nhà văn tập trung vào nhiều khía cạnh: Daniel Watt phân tích "mảnh vỡ" trong đối chiếu với Blanchot và Beckett [2]; Jan Wilm xem sự rời rạc và khoảng trống trong *Elizabeth Costello*, *Disgrace* hay *In the Heart of the Country* như chiến lược kích thích suy ngẫm, đồng thời chỉ ra sự phân mảnh cú pháp và cảm giác gián đoạn khi đọc [3]. David Isaacs nhấn mạnh quá trình sáng tác phi tuyến tính, khi văn bản tự hình thành từ những

nghi ngờ và ngắt quãng [4]. Bản thân ý nghĩa trong tác phẩm của Coetzee cũng được mô tả là đa chiều, phân mảnh, luôn mở và phức tạp, với cấu trúc chắp vá như trong *Elizabeth Costello* [5]. Nhìn chung, các nghiên cứu khẳng định Coetzee chủ động sử dụng sự phân mảnh trong cấu trúc, giọng điệu và ý nghĩa để mở rộng khả năng diễn giải và đối thoại của văn bản. Tuy nhiên, khi khảo sát các nghiên cứu về tiểu thuyết J.M. Coetzee, đặc biệt là ở Việt Nam, vẫn còn một khoảng trống đáng kể trong việc tiếp cận khía cạnh không gian và thời gian nghệ thuật từ góc nhìn "mảnh vỡ" (*fragment*). Chính từ khoảng trống ấy, bài viết lựa chọn khảo sát không gian và thời gian mảnh vỡ trong tiểu thuyết của J.M. Coetzee nhằm làm rõ cơ chế vận hành và tạo nghĩa của hai bình diện nghệ thuật này khi gắn với nền tảng nhận thức luận hậu hiện đại và đặt người đọc vào vị thế đồng kiến tạo ý nghĩa.

2. NỘI DUNG

2.1. Một số vấn đề về không gian và thời gian mảnh vỡ

Không gian và thời gian nghệ thuật là những phạm trù hình thức, là phương thức tồn tại và vận động của thế giới nghệ thuật. Trong *150 thuật ngữ văn học*, không gian và thời gian nghệ thuật được Lại Nguyên Ân xem hai phạm trù này như *"những phẩm chất đặc tính quan trọng của hình tượng nghệ thuật, đảm bảo cho việc tiếp nhận toàn vẹn thực tại nghệ thuật và tổ chức nên kết cấu của tác phẩm"* [6; tr.304]. Với cảm quan hậu hiện đại mang theo những dấu ấn của một cuộc "khủng hoảng niềm tin" (Ilin) sâu sắc vào các hệ giá trị, quy chuẩn, đại tự sự, xem thực tại là sản phẩm của sự cấu thành từ ngôn ngữ, diễn ngôn, trò chơi,… các nhà văn hậu hiện đại thường xuyên sử dụng những thủ pháp nghệ thuật như phân mảnh, hoán vị, dán ghép đồng hiện vào trong quá trình xây dựng không gian và thời gian nghệ thuật để tạo nên các tiểu tự sự, phá hủy tính chỉnh thể của các hệ thống. Từ đây, các hệ tọa độ không gian và thời gian mảnh vỡ xuất hiện, góp phần nhấn mạnh tính đa trị như là một đặc trưng cốt lõi của đời sống văn chương hậu hiện đại trong một sự tri nhận "đa viễn cảnh" về thế giới.

Nếu trước đây, chủ nghĩa hiện đại cố gắng thiết lập "mô hình thế giới" để chống lại cảm thức hư vô và đổ vỡ giá trị (dựa vào niềm tin về sự thống nhất của tri thức và khả năng hợp thức hóa bằng những truyện kể lớn), thì đến hậu hiện đại, thông qua sự hoài nghi các đại tự sự và quan niệm xem các khả thể diễn dịch về hiện thực vốn chỉ là sự vận hành của trò chơi ngôn ngữ và các hình dung [1], các nhà văn hậu hiện đại đã hướng đến sự sáng tạo các cấu trúc nghệ thuật phản ánh "mô hình thế giới" đầy những rạn nứt, phi tâm, đa điểm, đề cao tiểu tự sự và sự chồng chéo, phân mảnh. Từ đây, cái nhìn của các cá thể đối với đời sống có sự rạn nứt, tan tác, chắp vá những mảnh vỡ hỗn dung. Cái nhìn, tâm thức ấy đi vào quá trình sáng tác và biểu hiện thành các phương diện nghệ thuật có tính vỡ vụn. Đây là điều kiện để không gian mảnh vỡ (một hình thức nghệ thuật biểu hiện của chỉnh thể tác phẩm) có điều kiện đi vào tiểu thuyết mang tính hậu hiện đại. Có thể nói, không gian mảnh vỡ trong văn học hậu hiện đại thường bị phân rã thành nhiều đơn vị cục bộ, mỗi đơn vị vận hành theo quy tắc diễn ngôn riêng, phi trung tâm, đồng đẳng, buộc người tiếp cận tự lắp ghép để định vị sự tri nhận của bản thân đối với văn bản. Các bối cảnh không gian thường xuyên có sự thay đổi liên tục, bởi tất cả đều trở nên rời rạc, đứt gãy, thiếu sự liên kết và không có một không gian nào đứng ra đại diện làm trung điểm. Điều này làm suy yếu khả năng tạo ra một chỉnh thể thống nhất, một trật tự tổng thể duy nhất về mô hình thế giới trong truyện kể. Bàn về không gian mảnh vỡ, Phạm Thị Phương Ngọc cho rằng: *"Không gian mảnh vỡ có thể hiểu là không gian nghệ thuật đã được nhà văn cắt mảnh và lắp ghép theo kỹ thuật trần thuật hậu hiện đại nhằm tăng hiệu ứng về thế giới hỗn độn, đứt gãy và phi tâm điểm"* [7]. Văn chương hậu hiện đại tổ chức không gian theo kiểu phân mảnh như là một cơ chế tồn tại và tạo nghĩa, đặt nhân vật vào trạng thái phi trung tâm, đứt gãy nơi

chốn, nhập nhằng giữa các bối cảnh. Thêm vào đó, với cách đập nát, xáo trộn, phá vỡ mô thức chức năng của không gian, các mảnh vỡ này sẽ vận hành bằng quy tắc riêng và liên kết lỏng lẻo với các mảnh không gian khác trong tác phẩm. Khi nhân vật di chuyển giữa các mảnh, cách tồn tại của họ phải thích nghi theo luật tại khác nhau. Nhờ đó, văn bản phơi lộ sự bất ổn của nơi chốn và bản ngã phân tán, thay vì hướng tới một chỉnh thể thống nhất.

Một phạm trù khác đi liền với không gian và cấu thành thế giới nghệ thuật với sự vận động nội tại của chỉnh thể tác phẩm là thời gian. Hai phạm trù này thường gắn kết với nhau một cách chặt chẽ, do đó, khi không gian vỡ vụn, hình thức biểu hiện của thời gian nghệ thuật cũng "đồng chất", phân rã theo. Hiện tượng thời gian vỡ vụn xuất hiện trong phương thức biểu hiện bởi do với *"các tiểu tự sự hậu hiện đại, lối cảm nhận thế giới như một hỗn độn bất tận đã thay đổi mãi mãi thi pháp thời gian truyền thống, tạo ra những xáo trộn thời gian vượt khỏi tầm kiểm soát của con người – ta không còn có thể áp đặt chúng vào bất cứ một trật tự hay hệ quy chiếu nào nữa"* [8; tr.35]. Qua đó, có thể hiểu, trong văn học hậu hiện đại, thời gian mảnh vỡ là sự phân mảnh, phá vỡ chiều tuyến tính, khiến dòng chảy sự kiện đứt gãy, xáo trộn, đan bện, đồng hiện trong kết cấu tác phẩm; tạo nên những khoảng lùi, nhảy cóc, để ngỏ hoặc những chiều kích chồng lấn nhằm đi đến mở rộng biên độ phản ánh con người và bản chất đời sống. Cách làm này hướng đến phản ánh hành trình hình thành bản thể hoặc ký ức của nhân vật bị đứt đoạn và phân tán. Không những thế, nó còn phê phán lịch sử tuyến tính kiểu truyền thống bằng cách phơi bày trạng thái đứt gãy và sự "xói mòn" cảm thức lịch sử. Chuỗi thời gian bị cắt khúc thành các mảnh vỡ không còn quy tụ thành một tiến trình nên người đọc có thể nhận ra tính lịch sử tuyến tính chỉ có giá trị trong những cấu trúc có điều kiện chứ không là quy luật tất yếu. Từ chối lịch sử tuyến tính, cố định và đi sâu vào phương thức phân mảnh thời gian cũng là cách mà các nhà văn hậu hiện đại đánh đổ tính hệ thống và các đại tự sự, những khuôn mẫu chi phối nhận thức của con người.

Như vậy, không gian và thời gian mảnh vỡ trong tác phẩm văn học hậu hiện đại từ một hình thức nghệ thuật biểu hiện (phân mảnh, xé lẻ hay lập thể) được dùng theo ý hướng chủ quan của người nghệ sĩ đến đặc trưng sáng tác của chủ nghĩa hậu hiện đại gắn với cơ sở nhận thức luận vừa nêu trên, đã tạo nên một chỉnh thể tác phẩm hấp dẫn, có tính thử thách trong quá trình tiếp nhận, mở rộng khả năng đồng sáng tạo của độc giả, buộc họ phải thực hiện thao tác sắp xếp trật tự không gian và thời gian của truyện kể tưởng chừng như không liên quan thành một mẫu chuyện có nội dung hoàn chỉnh. Vận dụng cách thức nghệ thuật biểu hiện này vào nghiên cứu tiểu thuyết của John Maxwell Coetzee ở phương diện không gian và thời gian mảnh vỡ, người viết khai thác không gian mảnh vỡ ở khía cạnh mất mô thức chức năng, mê lộ và phân mảnh, cùng thời gian mảng vỡ qua thủ pháp phân mảnh, lắp ghép, hoán vị, đồng hiện với mong muốn khám phá sự tác động thời – không đến trải nghiệm sống và hành trình của nhân vật trong tác phẩm; đồng thời cho thấy được tài năng của nhà văn trong việc kiến tạo không gian và thời gian mảnh vỡ.

2.2. Không gian phân mảnh, lắp ghép

Không gian phân mảnh, lắp ghép thường xuất hiện phổ biến trong sáng tác của các nhà văn hậu hiện đại, trong đó có J.M. Coetzee. Với kết cấu mảnh vỡ, không gian xuất hiện trong tiểu thuyết của J.M. Coetzee cũng trở nên phân mảnh. Trong bài viết *Mờ hóa trong một số tiểu thuyết của John Maxwell Coetzee*, Phạm Thị Phương Ngọc cho rằng: *"Không gian trong tác phẩm của J.M. Coetzee không được xác định một cách rõ ràng mà còn bị đảo lộn, đôi khi trở nên phi lí, nhập nhằng"* [7]. Có thể thấy, trong sáng tác của J.M. Coetzee, không gian khá đa dạng nhưng nhìn chung, tất cả chỉ là những mảnh vỡ đứt gãy, thiếu sự liên kết, mê lộ và phi tâm điểm. Các sự kiện trong cuộc đời nhân vật gắn liền với